

13. Саніна І. В. Особливості проведення селянської реформи 1861 року в Харківській губернії [Електронний ресурс] / І. В. Саніна // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія». – Харків, 2012. – Вип. 45. – С. 145–151. – Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fjournals.hnpu.edu.ua%2Fojs%2Fhisgeo%2Farticle%2Fview%2F1893%2F2013&name=2013&lang=uk&c=58ddec0d1be6>
14. Стецюк Б. Р. Губернські присутствія як органи адміністративної юстиції на українських землях Російської імперії (кінець XIX – початок XX століть)[Електронний ресурс] / Б. Р. Стецюк // Право і Безпека. – 2011. – №4(41). – С. 20–22. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Pib_2011_4_6

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ РОБІТНИКІВ, МОБІЛІЗОВАНИХ НА ВІДБУДОВУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ У ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ В 1943-1945 РР.

Шипік Н.Ф.

Для покриття дефіциту робочої сили, необхідної для відбудовчих робіт на підприємствах важкої промисловості Донеччини у 1943-1945 рр., партійно-радянське керівництво вдалось до трудових мобілізацій міського і сільського населення працездатного віку. В ході їх здійснення були реалізовані величезні можливості у розпорядженні людським потенціалом, притаманні тоталітарним державам. Проте, зневажливе ставлення до умов життя і праці мобілізованих робітників істотно вплинуло на рівень виконання поставлених державних завдань, у бік його зниження.

Радянська історіографія містила вкрай скупі відомості про трудові мобілізації, акцентуючи на героїчній праці мобілізованих в умовах патріотичного піднесення радянського народу та уникаючи висвітлення соціально-побутових аспектів. Доступ до архівних джерел у пострадянську добу уможливив предметний розгляд питання. Сучасні науковці звернули увагу на неоднозначний характер і значення трудових мобілізацій, вказуючи на суперечливі аспекти відбудови важкої промисловості в цілому. Російський дослідник П.Книшевський зауважив, що трудова мобілізація цивільного працездатного населення була одним із методів задоволення потреб військово-промислового виробництва в умовах казарменої економіки поряд із мобілізацією військовозобов'язаних, залученням демобілізованих, інтернованих, німецьких військовополонених, людських ресурсів ГУЛАГу тощо. Українські науковці І.Ветров, М.Лобода, Л.Хойнацька, вивчаючи соціальний аспект, зазначили наявність примусової мобілізації, відсутність нормальних виробничих умов праці, елементарних умов життя, недостатнє харчування і несвоєчасну виплату заробітної плати, наслідком чого був високий рівень плинності робочої сили. Л.Хойнацька прийшла до висновку, що повне та цільове визискування наявної робочої сили, залученого через трудові мобілізації призвело до того, що люди залишались заручниками відбудови промисловості, а не свідомими і організованими виробничниками. Цікавий ракурс дослідження був запропонований в монографії «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х– середина 1950-х рр.)», що містить погляд робітників, в тому числі і мобілізованих, на соціальні проблеми. Забезпечення трудовими ресурсами вугільних підприємств комбінату «Сталінвугілля» у 1943-1945 рр. розглянув Є.Кравченко [1]. Подальше вивчення питання може бути пов'язано із вивченням місцевого рівня і потребує додаткового залучення джерел.

Метою статті є розгляд соціально-побутових умов життя робітників, мобілізованих на відбудову промисловості Донеччини у 1943-1945 рр.

Внаслідок воєнних дій житловий сектор в Донецькій (тогочасній Сталінській) області зазнав значних руйнувань. У містах з метою максимального розміщення населення була прийнята постанова про ущільнення житлової площі державного сектору та приватного домоволодіння [2; арк.103]. Труднощі у розселенні супроводжувались неможливістю придбати найнеобхідніші речі – мило, сірники, взуття, одяг тощо [3; арк.33].

Масам прибуваючих мобілізованих не встигали створювати необхідні умови. Керівники підприємств звітуючи про влаштування прибулих стверджували, що зроблено все можливе, «не зважаючи на те, що житлофонди шахт зруйновані й не мають обладнання та інвентарю. Гуртожитки обладнано рукомийниками, коритами, відрами та меблями, але не в достатній кількості» [4; арк.325.]. Згодом уточнювали, що «для мобілізованих не всюди створені нормальні побутові умови» [5; арк.189.]. Завідувач відділом вугільної промисловості ЦК КП(б)У констатував, що важкі побутові умови, в які потрапляють мобілізовані робітники, є однією з причин дезертирства. Чимало працівників через відсутність на шахтах лазень, пралень, мила не милися та не переодягалися по 1,5 – 2 місяці. При відвідуванні гуртожитку шахти 4/5 Микитівки завідувач відділом виявив, що робітники спали на голих дошках у тому ж одязі, в якому працювали, без постільних речей. У їдальні на цій шахті брудно, недостатньо посадочних місць. Заробітну платню затримували по 2 – 2,5 місяці, до того ж були випадки масових обрахунків робітників [6; арк.3.]. Партійне керівництво нерідко вдавалося до адміністрування через видання директивних вказівок, як то «негайно покращити побутові умови всіх робочих шахт і особливо новоприбулих з тим, щоб у найближчий час повністю ліквідувати плінність робочої сили» [7; арк.29.]. Ряд господарників за нестворення умов для мобілізованих було виключено з партії, знято з роботи.

Украї повільно налагоджувалося забезпечення мобілізованих продуктами харчування. У 1944 р. ще не всюди встигали організувати їдальні, а подекуди навіть із відкриттям їдалень, мобілізованих харчували лише один раз на добу. Допускалися також обрахування робітників при визначенні вартості харчування [5; арк.189]. Одним із способів вирішення продовольчої проблеми була відправка кількох мобілізованих додому за продуктами для себе і решти робітників.

Проблему забезпечення мобілізованих продуктами харчування фіксували органи Наркомату Держбезпеки і в 1944 р., і в 1945 р. Так, заступником Наркома ДБ УРСР у листопаді 1944 р. до ЦК КП(б)У було направлено спеціальне повідомлення «Про скарги молоді, мобілізованої на будівництво промислових об'єктів Артемівського району, Сталінської області». Військовою цензурою в жовтні було виявлено 15 листів зі скаргами на матеріально-побутові умови і нестачу харчування. У листі робітника Лужанця з Часов-Яру в Кам'янець-Подільську область написано: «...Привезли нас сюди на роботу, розмістили в холодних гуртожитках, роботу дали важку. Доводиться бути на холоді по 12 годин. Кормлять 2 рази на день одним рідким борщем. Своє все позношувалося, продукти закінчилися, не знаю чи доживемо до зими...». Ще один робітник з Часов-Яру пише до Житомирської області: «...вже 3 місяці хворію, лікарі не відпускають, кажуть, працюй, як можеш. Який з мене працівник, роззутий, роздягнений, голодний і хворий...» [8; арк.1-3]. У черговому спеціальному повідомленні Наркома Держбезпеки УРСР, датованому 23 червня 1945 р., знову повідомлялось про виявлені при перлюстрації листування скарги мобілізованих у вугільну промисловість на продовольчі труднощі [9; арк.18-20].

Чимало мобілізованих намагалися дістати офіційний дозвіл на повернення додому, а в разі відмови тікали. За даними вугільних комбінатів у 1944 р. прибуло на шахти Сталінської і Ворошиловградської області 207,4 тис. осіб, а вибуло з різних причин 128,4 тис. осіб, тобто 61,9 % від загальної кількості прибулих через мобілізацію, у тому числі – 27 % самовільно [10; арк.23]. Утікачів з трудового фронту вважали дезертирами. Дезертирство з підприємств військової або прирівняної до неї промисловості каралося згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1941 р. ув'язненням терміном від 5 до 8 років [11; С.55].

З лютого 1944 р. почала надходити інформація про те, що «самовільне залишення підприємств Донбасу набуло масового характеру». Завідувач відділу вугільної промисловості ЦК

КП(б)У повідомляв, що на 10 лютого 1944 р. з 79,2 тис. осіб, що прибули у вугільну промисловість, самовільно пішло 9,7 тис. осіб або 12,2 %.

У ході інтенсивної роботи органи прокуратури та суду дійшли власних висновків щодо причин дезертирства. Серед таких називалися: недостатнє роз'яснення Указу, неповне охоплення гуртожитками, відсутність лазень (особливо в ряді підприємств вугільної промисловості), клубів і культурних розваг, випадки затримки зарплатні, погана організація громадського харчування, постачання одяжі, взуття та медичного обслуговування; безкарність осіб, що приховували дезертирів [12; арк.37].

Отже, у відповідь на ігнорування елементарних соціальних потреб, з боку мобілізованих на індивідуальному рівні формувалась своєрідна практика виживання, що проявлялась у втечах з виробництва, і яка в часи існування трудової повинності отримала назву трудового дезертирства. Репресивні дії з боку силових, які мали на меті повернути мобілізованих робітників обличчям до влади перемезалися з більш м'якими заходами. Проте, за жаклих соціально-побутових умов, справа по вирішенню проблеми плинності робітників пробуксовувала.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чадаев Я. И. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.). — 2-ое изд. — М.: Мысль, 1985. — 492 с.; Кнышевский П.Н. Государственный комитет обороны: методы мобилизации трудовых ресурсов // Вопросы истории. — 1994. — №2. — С.55; Повеєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х– середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. — Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В.М. Даниленко. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. — 351 с.; Ветров І. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943–1950 рр.) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — Вип.13. — С. 216–228.; Хойнацька Л. Мобілізація сільського населення на відбудову важкої промисловості України (1943–1950 рр.) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. — К., 2005.—Вип. 8. — Ч. 2. — С. 259; Лобода М. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941–1950) — К.: Інститут історії України, 2012. — 206 с; Кравченко Е.Л. Обеспечение рабочей силой угольных предприятий Донецкой области (1943-1945) // Новые страницы истории Донбасса. Кн. 5. — Донецк, 1995. — С. 122.
2. ДАДО, ф.Р.4383, оп.1, спр.1.
3. ДАДО, ф.326, оп.2, спр.748.
4. ЦДАГОУ, ф.1, оп.76, спр.903.
5. ЦДАВОУ, ф.2, оп.7, спр.1144.
6. ЦДАГОУ, ф.1, оп.76, спр.879.
7. ДАДО, ф.326, оп.2, спр.161.
8. ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.1391.
9. ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.2037.
10. ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.2035.
11. Кнышевский П.Н. Государственный комитет обороны: методы мобилизации трудовых ресурсов// Вопросы истории. — 1994. - №2. ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.1244.

РЕЛІГІЙНІ КОНВЕРСІЇ УКРАЇНСЬКИХ КНЯЗІВ НАПРИКІНЦІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVII СТ. (НА ПРИКЛАДІ КНЯЗЯ ОЛЕКСАНДРА ЗАСЛАВСЬКОГО)

Щекутьєв О.М.

Протягом декількох століть князівські роди відігравали провідну роль в житті українських земель. Їх зв'язок з населенням забезпечувала православна віра – «віра предків». Наприкінці XVI

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРИ

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

21 КВІТНЯ 2017р.

м. МАРІУПОЛЬ

ПІД ЗАГ. РЕД. К. В. БАЛАБАНОВА

МАРІУПОЛЬ
МДУ
2017

УДК 94(477)(063)
ББК 63.3(4Укр)я 431
У 45

Головний редактор: **К.В. Балабанов**, член-кореспондент АПН України, д.п.н., проф., ректор МДУ.

Головна редколегія: **О.П. Рєєнт**, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; **В.Ф. Лисак**, д.і.н., професор кафедри МВ та ЗП, декан історичного факультету МДУ; **Г.І. Батичко**, канд. мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри культурології та інформаційної діяльності; **В.М. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.С. Арабаджи**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **В.С. Волоніць**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **В.О. Забавін**, старший викладач кафедри історичних дисциплін; **Ю.В. Коробка**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **С.В. Новікова**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.І. Романцова**, к.і.н., доцент кафедри філософії та соціології; **С.В. Тарасов**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін; **Н.Ф. Шипік**, к.і.н., доцент кафедри історичних дисциплін.

Відповідальний редактор: **В.М. Романцов** д.і.н., проф., завідувач кафедри історичних дисциплін.

Затверджено на засіданні кафедри історичних дисциплін (протокол № 10 від 18.04.2017 р.).

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету

Маріупольського державного університету (протокол № 7 від 19.04.2017 р.).

УДК 94(477)(063)
ББК 63.3(4Укр)я 431
У45

Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 21 квітня 2017 р. / під заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь: МДУ, 2017. – 302 с.

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії та культури як складової всесвітньої історії, актуальні проблеми міжнародних відносин.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

В сборнике представлены научные материалы, включенные в программу Всеукраинской научно-практической конференции «Украина в мировом историческом пространстве». В нем освещаются различные аспекты украинской истории и культуры как составляющей всемирной истории, актуальные проблемы международных отношений.

Для ученых, преподавателей, аспирантов, студентов, магистрантов и всех тех, кто интересуется вопросами истории, культуры, внешней политики Украины, исторического краеведения, а также международными отношениями современности.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the Ukrainian history as a part of the global history as well as the acute problems in Ukraine's foreign policy and foreign affairs.

The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy, foreign affairs and country studies.

© Маріупольський державний університет, 2017

© Історичний факультет, 2017